

Звездан Фолић

ОРГАНИ ЗА ИЗВОЂЕЊЕ АГРАРНЕ РЕФОРМЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1945-1947.

Конзистентна настојања КПЈ да присутни несклад у аграрно-посједовној структури на југословенским просторима модификује спровођењем аграрне реформе и давањем земље сељацима у приватно власништво стекла су легислативну подлогу 23. августа 1945. године. Тог дана је Привремена народна скупштина Демократске Федеративне Југославије донијела Закон о аграрној реформи и колонизацији.¹ Након оваквог одређивања, пред државним вођством ДФЈ нашло се и питање образовања аграрног административног апарата. Сасвим логично, јер је од његовог успјешног функционисања зависило брзо и ефикасно извођење аграрне реформе.

Наравно, тога су били свјесни и аутори савезног Закона о аграрној реформи и колонизацији, па су чланом 29. децидно нагласили да ће аграрну реформу спроводити земаљска министарства пољопривреде, док су преко члана 31. истакли слjedeће: “Ради извршења Закона о аграрној реформи и колонизацији основат ће се Аграрни савјет ДФЈ у који улазе савезни министри пољопривреде и колонизације и предсједник Државне пољопривредне комисије и друга лица која именује Предсједник савезне владе, именујући у исто вријеме и предсједника Аграрног савјета”.² Сходно томе, Уредбом Министарског савјета ДФЈ од 29. августа 1945. образован је Аграрни савјет ДФЈ. Уједно је рјешењем Јосипа Броза Тита, предсједника Министарског савјета ДФЈ, именовано 14 чланова Аграрног савјета, с Мошом Пијаде као предсједником.³

¹ Борба, бр. 205, 24. август 1945; Политика, бр. 12068, 24. август 1945.

² Службени лист ДФЈ, бр. 64, 28. август 1945.

³ Архив Југославије (гађе - АЈ), фонд Предсједништва Владе ФНРЈ-50, кутија-89, док. бр. 88; Никола Гаћеша, Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945-1948, Нови Сад, 1984, стр. 119-120; Бранислав Ковачевић, Комунистичка партија Црне Горе 1945-1952, Титоград, 1986, стр. 49; Бранислав Марковић, Друштвено-економски развој Црне Горе 1945-1953, Титоград, 1987, стр. 107.

Премда је дјелатност Аграрног савјета углавном била усмјерена на сложенију колонизациону проблематику, она је имала одређеног удјела у координацији рада при доношењу земаљских закона и уредаба о спровођењу аграрне реформе. Аграрни савјет је 19. септембра 1945. послао Упутства земаљским министарствима пољопривреде, преко којих је иницирао доношење Закона о аграрној реформи и колонизацији у свим југословенским републикама. Ова су Упутства имала савјетодаван карактер у погледу уважавања општих законских тенденција, јер су остављала простор републикама да самостално рјешавају своје специфичне аграрно-посједовне прилике. Како су мериторни републички органи почетком 1946. конципирали нормативну основу за извођење реформе,⁴ Аграрни савјет је 8. фебруара 1946. трансформисан у Комисију за аграрну реформу и колонизацију при Влади ФНРЈ.⁵

Формирање органа за извођење аграрне реформе у најмањој југословенској федералној јединици темељило се на чл. 27. и чл. 29. Закона о аграрној реформи и колонизацији Федералне Црне Горе. Члан 27. је прописао да аграрну реформу спроводи Министарство пољопривреде и шумарства, док је чл. 29. предвиђао да се једнообразно извођење реформе врши преко Земаљске пољопривредне комисије, по уредбама и упутствима које прокламује црногорско Министарство пољопривреде и шумарства.⁶

Подробнија разарада изложених интенција направљена је 23. јануара 1946. године. Тада је, замјењујући одсутног ресорног министра, Блажо Јовановић, предсједник црногорске владе, прописао Уредбу о спровођењу Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији на територији Н.Р. Црне Горе. Уредбом је при Министарству пољопривреде и шумарства основана Земаљска пољопривредна комисија. Њена активност била је претежно декларативне природе, а састојала се у давању директива и расписа подручним органима у циљу правилне апликације аграрне регулативе. Уредбом је предвиђено да при сваком среском народном одбору дјелује и среска пољопривредна комисија, састављена од пет чланова. Ову комисију требало је да чине: један члан среског извршног одбора који је истовремено и предсједник комисије, један аграрни референт, један пољопривредни стручњак и два аграрна интересента.⁷

⁴ Предсједништво Црногорске народне скупштинине је 29. новембра 1945. донијело Закон о аграрној реформи и колонизацији за територију Федералне Црне Горе. Чедомир Перовић и Невенка Илић, *Раг Скупштинине Црне Горе 1945-1950, збирка докумената, Титоград, 1986, стр. 65-73.*

⁵ Службени листи ФНРЈ, бр. 12,8. фебруар 1946.

⁶ Ч. Перовић и Н. Илић, н. збр, стр. 72.

⁷ Службени листи НР Црне Горе, бр. 3, 1. фебруара 1946.

Среске пољопривредне комисије имале су веома широк дијапазон рада, јер је гро оперативних послова око извођења реформе падао на њихова леђа. Комисије су требале да тијесно сарађују са мјесним народним одборима који су били задужени за прикупљање неопходних података, на основу којих се доносила одлука о експропријацији и додјели земље аграрним рефлектантима, у првом степену. Због дјелотворније реализације предочених задатака, среске пољопривредне комисије су претходно уобличавале спискове свих посједа који долазе под удар аграрне реформе, а потом су правиле реферат о правном и фактичком стању посједа. Послије тога, сазива се збор (расправа) аграрних интересената.⁸ Збор се наговјештава три дана прије његовог одржавања и пуноважно рјешава одређени спор, када је присутна најмање половина уписаних аграрних интересената. У случају да на први збор не дође потребан број интересената, заказује се други збор на којем се доноси одлука без обзира на број присутних лица. Збором руководи среска пољопривредна комисија и непосредно по његовом завршетку објелодањује своју одлуку. На расправу се позива и власник посједа или његов овлашћени заступник, а расправа се одржава и ако се они не одазову позиву.⁹

Правилно тумачење законских параграфа било је повјерено Земаљском аграрном суду (ЗАС). Он је установљен 28. фебруара 1946, а међу његовим широким ингеренцијама издвајамо следећу: доношење одлука у другом степену о коначном одређивању објеката и субјеката аграрне реформе. Против одлуке ЗАС-а није било мјеста за подношење жалби, али су стога, све његове пресуде преиспитиване од стране највећих инстанци Министарства правде НР Црне Горе.¹⁰ Предсједник ЗАС-а био је Никола Кривокапић, предсједник Окружног суда на Цетињу, док су за судије ЗАС-а именован: Милорад Ђулафић, начелник Персоналног одјељења Предсједништва владе НР Црне Горе и Ђуро Чагоровић, предсједник Комисије за ратну штету.¹¹ Конституисањем ЗАС-а крајем фебруара 1946. довршен је процес изградње органа за спровођење аграрне реформе у Црној Гори.

Било је очигледно да је образовање аграрне администрације у Црној Гори карактерисала евидентна спорост, ако се зна да је

⁸ Исто.

⁹ Државни архив Цетиње (у даљем тексту - ДАЦ, фонд Земаљског аграрног суда, кул.7, Ујуистиво за извршење Закона и Уредбе о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији НР Црне Горе.

¹⁰ Правилник о образовању и пословању Земаљског аграрног суда објављен је у Службеном листу НР Црне Горе, бр. 5, 13. марта 1946.

¹¹ Види најис: „На Цетињу је образован аграрни суд за Црну Гору“, Побједа, бр. 11, 17. марта 1946.

Министарство пољопривреде ДФЈ планирало да се већина послова око аграрне реформе у Југославији оконча до 1. марта 1946. године. Додуше, извјесно кашњење обиљежавало је аграрну реформу и у другим републикама, али, оно је у Црној Гори ипак било најизразитије.¹²

Занимљиво је да се аграрној реформи у мјеродавним црногорским круговима пришло с прилично амбициозним плановима. Министарство пољопривреде и шумарства је у допису из децембра 1945. захтијевало од средњих и мјесних народних одбора да обаве пописивање посједа који долазе под удар реформе, најкасније до 25. јануара 1946. Зачуђује, међутим, чињеница, што до предвиђеног рока нијесу биле прецизиране кључне одреднице црногорског аграрног законодавства.¹³ Овај, најблаже речено, исхитрени потез Министарства пољопривреде и шумарства био је прожет и пренаглашеном партијском конотацијом. Тако је приоритет у пописивању посједа припадао руководиоцима Уједињеног савеза антифашистичке омладине, Антифашистичког фронта жена и Народног фронта, само у крајњем случају било је предвиђено ангажовање пољопривредних, шумарских и ветеринарских стручњака.¹⁴

Рекли бисмо да је третирани допис био више заснован на таласима општег оптимизма, који је прожимао скоро сва друштвена хтјења непосредно по ослобођењу, него на реалним и трезвеним процјенама и могућностима. О томе рјечито свједоче извјештаји средњих народних одбора Подгорице,¹⁵ Улциња¹⁶ и Херцег-Новог¹⁷, у којима се подвлачи да пописивање посједа касни због несналажења и непознавања ове проблематике од стране мјесних народних одбора. Такође се каснило и са

¹² О извођењу аграрне реформе на подручјима свих република ФНРЈ, опширније пише Н. Гаћеша, *н. г. стр.* 151-276.

¹³ Дефинитивна експликација многих кључних одредница аграрне нормативе у Црној Гори довршена је тек 18. фебруара 1946. преко Уједињеног одбора за извршење Закона и Уредбе о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији НР Црне Горе. ДАЦ, ф-ЗАС-а, к-7.

¹⁴ ДАЦ, ф-Министарство пољопривреде и шумарства НР Црне Горе, к-2, бр. 6432/45; Б. Маровић, *н. г. стр.* 110.

¹⁵ Привредни одсек српског народног одбора Подгорица обавјестио је 29. јануара 1946. Вјерску комисију при Председништву Владе НР Црне Горе да због мањкања стручног особља не располаже подацима о величини црквених и манстирских посједа на овом терену. Архив Историјског института Подгорица (у даљем навођењу - АИИП), несрећена зраћа, Средњи народни одбор Подгорица - привредни одсек - вјерској комисији при Председништву Владе НРЦГ, 29. јануар 1946. бр. 10867/46.

¹⁶ Српска комисија за преузимање националних и државних одбора при СНО Улциња је 18. фебруара 1946. обавјестила Министарство пољопривреде и шумарства НРЦГ да због касног почетка с радом није у могућности да приреди материјал о имањима која долазе под удар аграрне реформе. ДАЦ, ф. Министарство пољопривреде и шумарства, к-8, бр. 2083/46.

¹⁷ Одјељење за пољопривреду и шумарство при СНО Херцег-Новог је 21. фебруара 1946. поднијело извјештај надлежном министарству у коме истиче да су потребни подаци у вези са аграрном реформом, прикупљени само у једном мјесном народном одбору. ДАЦ, ф. Министарство пољопривреде и шумарства, к-2, бр. 2371/46.

комплетирањем спискова аграрних интересената.¹⁸ Једном ријечју, практични послови око спровођења аграрне реформе у Црној Гори почињали су несинхронизовано и неодговорно. Вјерна илустрација таквог стања презентирана је у допису од 23. фебруара 1946. који је Министарство пољопривреде и шумарства упутило свим среским пољопривредним комисијама при СНО у Црној гори. У допису је, између осталог, речено: “Из досадашњег рада запажено је да Ср. н. одбори нијесу поклонили довољну пажњу раду око спровођења аграрне реформе. Тако, ни до данас сви С. Н. одбори нијесу доставили пописне листове иако је пописивање посједа везано са роком. Такође, још не стижу ни спискови аграрних интересената, што је знак да се питању аграрне реформе поклања веома мала пажња - што не смије бити. Из приспјелих пописних листова види се да се радило на дохват, само да се посао скине са дневног реда. Велики број посједа који не потпадају под удар аграрне реформе пописани су, док извјестан број посједа који падају под удар аграрне реформе нијесу уопште пописивани. Већина срезова још није послала извјештаје о томе да ли су формиране ср. пољ. комисије и шта су предузеле по питању аграрне реформе. Из изложеног види се да С. н. одбори нијесу схватили важност и хитност аграрне реформе. Скоро све Народне Републике су при крају извођења аграрне реформе, а ми још нијесмо тако рећи ни почели, а и ово што смо до сада урадили односно што су урадили ср. н. одбори је непотпуно и рађено без уношења у посао”.¹⁹

На површини је присутна конфузија око извођења реформе била другачије презентирана. У “Побједи”, органу Народног фронта Црне Горе, је 3. марта 1946. освануо чланак под називом “За хитно и пуно спровођење аграрне реформе”, у коме се тврди да је Земаљска пољопривредна комисија извршила попис свих посједа који долазе под удар аграрне реформе и сачинила спискове аграрних интересената у Црној Гори. Оно што је такође симптоматично у овом чланку јесте податак да ће земљишни фонд створен аграрном реформом у Црној Гори износити око 2.000 хектара,²⁰ мада је још 30. октобра 1945. СНО Вилуси обавијестио Вјерску комисију при Предсједништву Владе Црне Горе да само манастир Косијерево има 1.549

¹⁸ Привредни одсек СНО Колашин извјештава 22. фебруара 1946. Министарство пољопривреде и шумарства да већина мјесних народних одбора из овог среза није доставила спискове аграрних интересената. ДАЦ, ф. Министарство пољопривреде и шумарства, к-2, бр. 2652/46.

¹⁹ Исто, бр. 2399/46.

²⁰ Побједа, бр. 9,3 март 1946; Податак да ће земљишни фонд добијен аграрном реформом износити 2000 ха поновљен је и у напису „Рада на извођењу аграрне реформе у Црној Гори”. Побједа, бр. 11, 17. март 1946.

хектара земљишта.²¹ Да ли је представљено стање настало као резултат некоординираности у раду органа власти и уредништва “Побједе”, или се умањењем земљишног фонда жељела поспјешити колонизација Црногораца у Војводини, остаје за сада у оквиру хипотетичких разматрања јер у расположивој документацији о томе нема никаквих индикација. Једно је ипак сигурно, наведени податак о величини земљишног фонда није изведен на основу стварног и цјеловитог пописа, што најбоље показује анализирани допис Министарства пољопривреде и шумарства од 23. фебруара 1946. и нешто доцније написи у “Побједи” о неизвршавању задатака у вези са извођењем аграрне реформе.²²

Уопште узевши, почетни кораци на спровођењу реформе у Црној Гори били су далеко спорији од очекиваних. Узроци ове тромости били су донекле и објективне природе. Веома често је било присутно помањкање земљишних књига у средској документацији, недостајало је стручног особља и техничких средстава, што је све успоравало па чак и онемогућавало ваљано спровођење аграрног захвата.

Субјективни недостаци, с друге стране, представљали су још веће бреме за правовремено окончање сложених послова. Наиме, већина органа за спровођење аграрне реформе у Црној Гори као да није била свјесна одговорности, величине и далекосежности повјереног им задатка. У томе су предњачили чланови средских пољопривредних комисија који су се крајње неодговорно односили према прикупљању и сређивању одговарајућих статистичких података, без чега је реформа била незамислива, а камоли остварљива.

На основу изложеног и не треба да чуде контрадикторни подаци органа власти у Црној Гори о броју експроприсаних објеката и величини земљишног фонда добијеног аграрном реформом. Први, нецјеловити осврт на резултате реформе у Црној Гори сачинило је Министарство пољопривреде и шумарства 14. маја 1946. године. У Извјештају који је министар Јован Ђетковић послао Комисији за аграрну реформу и колонизацију при Предсједништву владе ФНРЈ наводи се да је у Црној Гори експроприсано 120 објеката аграрне реформе. Од тога је, према

²¹ АИИП, несређена грађа, Срески народни одбор Вилуси - Вјерској комисији при Предсједништву Владе Федералне Црне Горе, 30. октобра 1945, бр. 271/45; Интересанто да је податак о величини земљишта манастира Косијерева преувеличан, јер његов цјелокупан посјед на територији Црне Горе и Босне и Херцеговине износио је 768 ха 62 ари, од чега је само 26 ари било на простору Босне и Херцеговине, ДАЦ, ф - ЗАС-а, к-5, бр. 4849/46.

²² Види такође: „Прве аграрне расправе у Пљевљима”, Побједа, бр. 12, 24. март 1946; „Прве аграрне расправе у срезу Никшићком”, Побједа бр. 14, 17. април 1946; „Конференција аграрних иштересенића у Пљевљима”, Побједа бр. 15, 23. април 1946.

Ћетковићевим наводима, било 110 неземљорадничких посједа којима је одузето 5.300 ца земље и 10 манастирских посједа којима је одузето 5.850 ца земљишта и шуме. Аутор такође наводи да је у земљишни фонд унијето и земљиште од 650 конфискованих имања површине 880 ца. Према томе, замљишни фонд створен аграрном реформом износио је 12.030 ца.²³ Ове податке потребно је преиспитати из више разлога. Првенствено што се у овом документу не каже ништа одређеније о поријеклу наведених статистичких података, односно, не даје се персонализација нити једног објекта реформе као ни њиховог лоцирања. Сем тога, у извјештају нема помена о великим и земљорадничким посједима изнад максимума, па је вјероватно због превиђања ових категорија дошло до преувеличавања броја неземљорадничких посједа. Исто тако, у извјештају се не помиње експропријација земљишта банака, прдузећа, акционарских друштава, затим безвласничких посједа и преосталог црквеног земљишта. Поврх свега, на основу доступне грађе уочавамо да су многе аграрне расправе одржаване и након половине маја 1946. године.

Или су третирани подаци имали за сврху да покажу “ширину рада” црногорског министарства пољопривреде и шумарства, како би оно избјегло оправдане критике мериторних савезних инстанци. На ову констатацију упућују нас поједини изводи из поменутог извјештаја у којима се каже: “Рад на извођењу аграрне реформе у потпуности је организован и правилно постављен (подвукао З.Ф.), али није могао имати онако динамичан карактер као у другим Народним Републикама, јер код нас нема великих посједа нити најамног пољопривредног односа као у другим Народним Републикама. Из горе наведеног били смо принуђени да радимо промишљено и обазриво, да не би направили радом на извођењу аграрне реформе једно непотребно узрујавање, које не би дало ни економски, ни политички, ни ма какав други користан ефекат”.²⁴

Овај “ефемерни узлет у прижељкивано”, али не и у реално, убрзо је морао спласнути суочивши се с нимало ружичастом ситуацијом. О томе сликовито свједочи “Пожурница по питању ликвидације аграрне реформе” коју је 30. августа 1946. Министарство пољопривреде и шумарства Црне Горе упутило свим среским народним одборима у Црној Гори. Путем “Пожурнице” се оштро критикује неагиљност и произвољност у раду среских пољопривредних комисија. Министарство је самокритично посматрало дотадашњи рад и оцијенило да послови око реформе у Црној

²³ АЈ, фонд Установа аграрне реформе и колонизације у ФНРЈ- 97, к-9, док. бр. 61.

²⁴ Исто.

Гори прилично заостају од планираног рока, што је било недопустиво јер се радило о најмањој федералној јединици ФНРЈ. Истовремено су инструктирани чланови СПК да предузму све мјере у циљу постизања виднијих резултата, а да настављање с ранијом праксом неминовно повлачи и правне консеквенце за такав рад.²⁵

Занимљиво да је, и поред свега, Блажо Јовановић, председник црногорске владе, на Петом редовном засиједању Народне скупштине Црне Горе одржаном 7. септембра 1946. саопштио сљедеће чињенице у вези са резултатима аграрне реформе: “Под удар аграрне реформе пало је 180 посједа, и то 4 на велике посједе, 28 на земљорадничке посједе, 30 на манастирска имања, 118 на посједе неземљорадника, чији су власници чиновници, пензионери, трговци. Највеће посједе имали су манастири. Експроприсано је у корист земљишног фонда: обрадиве 2.050 ца, шуме 15800 ца, остале неплодне земље 4.000 ца - свега 21.850 ца”.²⁶ Из Јовановићевог експозеа уочљиво је непомињање експропријације земљишта банака, предузећа, акционарских друштава и безвласничких посједа, а још већу недоумицу за истраживаче представља величина земљишног фонда која је за 9.820 ца увећана у поређењу с његовим обимом из средине маја 1946. године. Као и у ранијем примјеру, ни овдје се ништа конкретније не каже о изворима наведених података, па је њихова вјеродостојност крајње неизвјесна. Додатни мотив за поновном квантификацијом налазимо и у чињеници што су Јовановићеви подаци изречени само недјељу дана након “Пожурнице” Министарства пољопривреде и шумарства Црне Горе.

За сада је, на основу архивске грађе, очевидно да су среске пољопривредне комисије углавном извршиле експропријацију посједа у новембру 1946. године.²⁷ Оне су најзад озбиљно схватиле јако интонирана упозорења надлежног органа, чиме је напосокон завршена прва фаза аграрне реформе у Црној Гори.

Предстојали су, исто тако, деликатни послови око додјељивања одузетог земљишта који су у другим републикама били добрим дијелом окончани. Стога је Министарство пољопривреде и шумарства НР Црне Горе 19. новембра 1946. упозорило среске народне одборе, да је добило примједбе од савезне Аграрне комисије и Министарства пољопривреде

²⁵ ДАЦ, ф. ЗАС-а к-7, бр. 1282/46.

²⁶ Ч. Перовић и Н. Илић, н. зб, сџр. 99.

²⁷ ДАЦ, ф. Министарства пољопривреде и шумарства, к-5, бр. 17492/46. Министарство пољопривреде и шумарства - свим среским народним одборима 19. XI 1946.

ФНРЈ, што није почело с диобом одузетог земљишта, Министарство је на крају дописа оставило рок СПК да донесе приједлоге за додјелјивање земље државним установама до 15. децембра 1946. односно да то исто ураде до 1. јануара 1947. за аграрне интересенте.²⁸

Стара пракса поновила се и овог пута, па ни овај посао није благовремено реализован. Био је то повод Министарству пољопривреде и шумарства Црне Горе да 4. фебруара 1947. нареди среским народним одборима да реорганизују СПК у које је требало укључити само способне службенике који су могли поклонити довољно пажње овом питању. Истовремено се продужава рок за подјелу земљишта на 20. фебруар 1947, када се радило о државним установама, док се за аграрне рефлектанте оствљало вријеме до 5. марта 1947.²⁹

Хеуристичке органичености онемогућавају нам праћење конкретније организације предочених задатака, мада треба поменути да у елаборату Комисије за аграрну реформу и колонизацију при Влади ФНРЈ, састављеном 4. фебруара 1947, једино нијесу анализирани донети аграрне реформе у Црној Гори, дакако због њеног половичног рјешавања.³⁰

Ради свега изложеног, сматрамо научно цјелисходним преиспитати резултате аграрне реформе у Црној Гори с којима се иначе оперише у југословенској историографији.³¹ Тим прије што, према прихваћеним подацима, величина одузетог земљишта апсолутно кореспондира с обимом додијеленог земљишта. Овакав сразмјер не може да изгледа потпуно убједљив и изазива одређену скепсу, ако имамо на уму поврљност и несналажење у раду органа за извођење аграрне реформе у Црној Гори.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто, к-7, бр. 2012/47.

³⁰ Комисија за аграрну реформу и колонизацију наводи да је главни чинилац неизвршавања полова око аграрне реформе у Црној Гори зајостљављање стљатљистичке и евиденције. АЈ-97-12-79.

³¹ Према подацима Министарства пољопривреде и шумарства који су похрањени у Архиву Југославије у Београду, земљини фонд створен аграрном реформом у Црној Гори износио је 10475 ха и као такав је у цјелости додијелен аграрним субјектима, АЈ-97-30-307. Ове чињенице је први објелоданио у југословенској историографији Владимир Ситњетић у брошури Аграрна реформа и колонизација у ФНРЈ 1945-1948, Загреб, 1954, стр. 439-451.

Zvezdan Folić

BODIES CARRYING OUT THE LAND
REFORM IN MONTENEGRO FROM 1945-1947

Latent efforts of the Communist Party of Yugoslavia to change the centuries long discord in the land ownership relations on the territory of Yugoslavia by carrying out the land reform gained its legislative foundation on 23 rd. August 1945. Taking into account the specific and versatile land ownership situation in each of the federal units of the Democratic Federal Republic of Yugoslavia, the authors of the federal Law of the Land Reform and Colonization charged the ministries of agriculture with the task of executing the reform.

The rate of founding the bodies for carrying out the land reform in Montenegro depended on the rate of passing appropriate legal regulations. Even at this stage, the authorities in Montenegro proved to be unresourceful, slow and careless which remained the characteristic of their activities in all the later stages of the land reform undertaking. This was particularly characteristic of members of County Agricultural Commissions who, among other things, were incapable of even gathering all the necessary statistical data without which the land reform could not be carried out. As a consequence, there have been different data on the final results of the land reform in Montenegro that, in our opinion, cannot satisfy the curiosity of a researcher in his efforts to reconstruct the events in question as realistically as possible.